

Megali İdea

Türkçeye “Büyük Fikir”, “Büyük Mefkûre” ya da “Büyük Ülkü” olarak çevirebileceğimiz “Megali İdea [Μεγάλη Ιδέα]”, Yunanların kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri bölgeleri Yunanistan ile birleştirme ve Bizans İmparatorluğu’nu en geniş sınırlarıyla diriltme hedefidir. Bir diğer ifadeyle Megali İdea, Balkanlarda ulusal bütünleşme ve gelişmenin en uzun soluklu programlarından biri, “Yunan emperyalizmi”dir. Bazı Türkçe kaynaklarda “Megalo İdea” şeklinde yazılmışsa da fikir ve ülkü anlamına gelen “idea” kelimesinin feminen bir kelime olmasından dolayı doğrusu “Megali İdea” şeklindedir.

Megali İdea ilk kez 1844 yılında Başbakan İoannis Kolettis tarafından Yunanistan’daki yerli ve göçmen vatandaşlar arasındaki çekişme ile yüzleşilmesi sebebiyle ifade edilmiştir. Kolettis “Yunan Krallığı tüm Yunanistan değil, yalnızca onun en küçük ve en eski parçasıdır. Doğma büyüme Yunan (Hellen) olan kimse yalnızca bu krallık içerisinde yaşayan değil, aynı zamanda İyonya’da, Tesalya’da, Serez’de, Edirne’de, İstanbul’da, Trabzon’da, Girit’te, Sisam’da ve Yunan tarihi ya da Yunan (Hellen) ırkıyla ilişkili herhangi bir toprakta yaşayanıdır...” cümleleri ile Yunan Krallığı’nın ilk sınırları dışındaki bölgelerde yaşayanların davasını, krallık içinde yaşayan Yunanların taleplerine karşı savunmuştur. Esasen bu söylem, fikir bağlamında çok daha eskilere, Bizans İmparatorluğu’nun 1071’de Malazgirt Savaşı’nda yenilgiye uğramasına, 1204 yılında IV. Haçlı Seferi orduları tarafından İstanbul’un yağmalanmasına, İstanbul’un 1453 ve Trabzon’un 1461’de Osmanlı Devleti tarafından fethine dayandırılmaktadır.

Megali İdea’nın birinci safhasını Yunanistan’ın eğitim seferberliği kampanyası oluşturmaktadır. Bu ise Yunanistan için en az toprakları genişletmek kadar önem taşımıştır. Yunan literatüründe bunun, “Yunanistan’ın Doğu’da Batı’nın feneri rolünü oynaması” şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Eğer dil ulusal bir simge ise, Yunanistan’da dillerinin Yunancalaştırılması gereken Arnavutça konuşan büyük bir Ortodoks nüfus yaşamaktaydı. Teselya ve Epir’de sadece Arnavutça değil, Ulahça konuşanlar da mevcuttu. Makedonya’da dinsel ve dilsel grupların oluşturduğu uluslar mozaiğinde Yunanca yanında Arnavutça, Ulahça ve Sırp lehçeleri konuşan Ortodoks gruplar saptanmaktaydı. Anadolu ve Trakya topraklarında da durum benzer olup Türkçe, Arapça, hatta Doğu illerinde az da olsa Kürtçe konuşan Ortodokslara rastlanmaktaydı. Yunan devlet yetkilileri tarafından Osmanlı topraklarında Rumlar için okullar açılması ve bu okullarda Yunan (Hellen) ulusçuluğunun işlenmesi durumunda Yunanistan’ın Osmanlı topraklarını ilhakının kolaylaşacağı düşünülmüştür. Bu sebeple özellikle Islahat Fermanı akabinde Osmanlı topraklarında Yunan Devleti’nin verdiği normlarda pek çok Rum okulu ve cemiyeti tesis edilmiş, bu okulların eğitimci ve cemiyetlerin idareci kadrolarını Atina Üniversitesi’nde yetişenler teşkil etmişlerdir. Atina Üniversitesi sadece Yunanistan’ın ihtiyaç duyduğu kadroları yetiştirmekle kalmamış, Osmanlı idaresindeki topraklardan gelen Rum gençlerinin de eğitim aldıkları bir kurum haline dönüşmüştür. Bu gençler vasıtasıyla Yunanistan, ideolojisini Osmanlı topraklarına ihraç etmiştir. Rumların Trakya ve Anadolu’da cemiyet, uhuvvet, birlik ve ocak adı altında kurmuş oldukları dernekler, Osmanlı Devleti’nin 30 Ekim 1918’de imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra siyasi amaçlarla faaliyet göstermeye başlamış ve Megali İdea ile fikri yakınlıklarını açıkça ortaya koymuşlardır. Yunanistan’ın Osmanlı topraklarındaki eğitim seferberliğine Kilise tarafından da büyük destek sağlanmıştır.

Diğer taraftan Yunan tarihçiler ve fikir insanları Antik Yunan’la birleştirerek Yunan tarihinin kesintisiz bir şekilde devam ettiğini işlemişlerdir. 1812 İstanbul doğumlu Leon Melas’ın “Gerostathis [İhtiyar Stathis]” isimli eseri, Yunan çocuklarına bu fikri yerleştirmek için kaleme alınmış ilk eserlerden biridir. Yunanistan’da adalet ve eğitim bakanlığı gibi önemli görevlerde bulunmuş olan Leon Melas’ın söz konusu kitabının ilk baskısı 1858 yılında yapılmıştır. Kitapta

“Gerostathis” isimli zat, çocuklara Antik Yunan’dan da örnekler vererek nasihatlerde bulunmakta, Yunan alimlerinin eserlerinin bilim ve erdem hazineleri olduğuna işaret etmektedir. Daha da önemlisi Yunan olmak için sadece Yunanca bilmenin yetmediğini, eski alimlerin icatlarının ve düşüncelerinin de bilinmesi gerektiğini ifade etmektedir. Leon Melas’ın söz konusu kitabının Karamanlılar, Türkçe konuşan Anadolu Ortodoksları için 1866 yılında Karamanlıcaya, yani Yunan harfleriyle Türkçeye çevrilmiş olması, Yunanlılık bilincini aşılacak adına kitaba verilen önemin kanıtıdır. Günümüze kadar, okul kitapları başta olmak üzere resmi Yunan tarihçiliği tarafından Yunan tarihi Antik Yunan’la birleştirilerek Megali İdea için bilimsel bir platform oluşturulmuştur.

Megali İdea, Yunan halkında yankı bulmuş ve ulus bilincini genişletmiştir. Zaman içinde sosyolojiden siyasete doğru evrilmiş olan Megali İdea’nın retoriğini ise “toprakları genişletmek” ve “boyunduruk altındaki kardeşleri kurtarmak” teşkil etmiştir. Halkın dini duygularına da hitap etmek amacıyla yayınlanmış olan illüstrasyonlarda Ayasofya ve Bizans’ın çift başlı kartal figürü kullanılmıştır. Yunanistan’a dahil edilmesi düşünülen bölgeler, Yedi Ada (İyon Adaları), Teselya, Epir, Makedonya, Trakya ve Anadolu’nun bir bölümü, Ege Adaları, Onikiada, Girit, Kıbrıs ve Pontus [Pontos] olarak tabir edilen Doğu Karadeniz bölgesidir.

Britanya’nın kendisine daha bağımlı kılmak amacıyla 1815’ten beri denetimi altında bulundurduğu Yedi Ada’yı 1864’te Yunanistan’a vermesiyle Yunanlar Megali İdea hedeflerinden ilkinе ulaşmışlardır. 1881’de ise Teselya’nın çok büyük bir bölümü İstanbul Antlaşması ile Yunanistan’a verilmiştir. 1897

Osmanlı-Yunan Savaşı neticesinde bir diğer İstanbul Antlaşması ile Yunanistan, Teselya sınır hattındaki bir takım küçük

kısımları Osmanlı Devleti’ne vermişse de buraları Birinci Balkan Savaşı esnasında yeniden ele geçirmiştir.

Yunanistan’daki tüm siyasi partiler aralarında yöntem farklılıkları olsa da Megali İdea programını göz önünde bulundurmışlardır. Ancak Megali İdea denilince akla gelen ilk isim, Yunanlara “Büyük bir Yunanistan oluşturalım” hedefini sunmuş olan, Liberal Parti Başkanı Eleftherios K. Venizelos’tur. Venizelos 1910 yılında Yunanistan başbakanlığını üstlenmiş ve Balkan Savaşları’yla Yunanistan’ın yüzölçümünü ve nüfusunu iki katına çıkarmıştır. Bu çerçevede Yanya, Selanik ve Kavala’nın da içinde bulunduğu şehirler Yunanistan’a dâhil edilmişlerdir. Balkan Savaşları’nın Yunanistan’a getirdikleri Epir ve Makedonya toprakları ile sınırlı olmayıp Girit, 14 Kasım 1913 tarihli Atina Antlaşması ile Yunanistan’a bağlanmıştır. Balkan Savaşları’nda Osmanlı Devleti’nin karada yaşadığı yenilgileri denizde yaşaması neticesinde Ege Adaları Yunanistan’ın eline geçmiştir.

Venizelos Balkan Savaşları'nın yukarıda bahsettiğimiz kazanımlarıyla yetinmeyerek Kuzey Epir topraklarını da talep etmiştir. 1912 yıl Kasım'ında Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesi sonrasında Kuzey Epir'de yaşayan Rumlar bölgenin özerkliği amacıyla çeteler tesis etmişlerdir. 1914 Mayıs'ında Korfu [Kerkira] Antlaşması'yla Kuzey Epir'in özerkliği büyük devletler tarafından tanınmışsa da uygulanabilir olmamıştır. Kuzey Epir, Yunanistan topraklarına dâhil edilmemişse de halen Yunanlara ait olduğu iddia edilen bölgeler arasında ve konu çeşitli yayınlarla gündeme getirilmektedir.

Venizelos, Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı'nda birliktelikte bulunma yer olarak Çanakkale Harekâtı'na katılması gerektiğini savunmuşsa da bu gerçekleşmemiş, Kral Konstantin'in muhalefeti ile kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda ittifak devletlerinin yanında yer almış olan Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında toplanan Paris Barış Konferansı'na 30 Aralık 1918 tarihinde sunduğu muhtıradan Venizelos, Kuzey Epir'i, tüm Trakya'yı, Batı Anadolu'yu, Onikiada'yı ve Kıbrıs'ı talep etmiştir.

İllüstrasyonda Bizans kartalı kanatlarını açmış bir şekilde resmedilmiştir. Britanya Başbakanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Georges Clemenceau ve Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'dan oluşan Yüksek Konsey'in kararı ile 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkan Yunanistan'ın Anadolu'yu işgali başlamıştır.

Yunanistan İzmir bölgesi ile yetinmeyerek bu işgalini peyderpey Anadolu içlerine ve Trakya'ya doğru genişletmiş, ancak ilk günden itibaren işgaller Türk ulusunun direnişi ile karşılaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa komutasında yürütülen Türk Millî Mücadelesi'nin zaferle sonuçlanması neticesinde büyük hayallerle başlayan Yunanistan'ın Anadolu'yu işgali bozguna dönüşmüştür. Diğer taraftan 1920 yazında Yunanistan tarafından işgal edilmiş olan Batı Trakya ile ilgili Lozan Barış Konferansı'nda Türk heyetinin hedefi Misak-ı Milli uyarınca bölgenin hukuki durumunun özgürce yapılacak halkoylaması ile belirlenmesi olmuştur. Ancak bu talep kabul görmemiş ve Lozan Barış Antlaşması'yla Türkiye ile Yunanistan arasındaki sınır Meriç Nehri olarak belirlenince halkın ezici çoğunluğu Türk olan bu bölge Yunanistan'ın elinde kalmıştır.

Lozan Barış Konferansı'nda Ege Adaları konusu görüşmeye açıldığında Türkiye'nin Baş Delegatesi İsmet Paşa, coğrafi olarak adaların Anadolu'nun huzuru ve güvenliği açısından taşıdıkları öneme dikkat çekerek Büyük Devletlerin bu adaların Yunanistan'a bırakılması ile ilgili kararının Türkiye tarafından kabul edilmediğini belirtmiştir. Adaların tam anlamıyla askerden arındırılmaları gerektiği üzerinde de durmuş olan İsmet Paşa'nın talepleri karşısında Yunanistan Baş Delegatesi Venizelos, Ege Adalarının askerden arındırılmaları konusunun incelenmesini kabul ettiklerini, fakat Türkiye'nin olmaktan çıkmış topraklar üzerinde Türk egemenliğinin yeniden tesisinin mümkün olamayacağını

belirtmiştir. Britanya Baş Delegatesi Lord Curzon'un benzer bir tutum içerisinde olması karşısında İsmet Paşa, Çanakkale Boğazı'na yakın olmaları nedeniyle Gökçeada ve Bozcaada'nın yanı sıra Semadirek'in de Türkiye'ye bırakılmasını, Yunanistan'a verilmesi teklif edilen tüm adaların, özellikle de Limni, Midilli, Sakız ve Nikarya'nın Yunanistan'dan alınarak özel bir rejim altına konulmalarını istemiştir. Ancak bu öneriye Venizelos itiraz ettiği gibi, Lord Curzon da adalara bir çeşit siyasi özerklik verilmesinin doğuracağı güçlülere dikkat çekerek bu adaların meşru sahibinin Yunanistan olduğunu belirtmiştir. Türk heyetinin Ege Adalarını kurtarmakla ilgili tüm gayretlerine rağmen Lozan Barış Antlaşması ile Limni, Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya askerden arındırılmaları koşulu ile Yunanistan'ın elinde kalmışlardır. Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adaları ile Anadolu kıyılarına üç milden az uzaklıkta bulunan adalar üzerinde ise Türk egemenliği onaylanmıştır.

Lozan'da İsmet Paşa, Mussolini ile Onikiada meselesini görüşmek istediğinde İtalyan liderin bunu tartışmaya niyetli olmadığını fark etmiştir. Lozan Barış Konferansı'nda Onikiada mevzuu çok fazla gündeme getirilmemişse de İsmet Paşa, Türk karasularının içinde olduğunu söylediği Meis Adası'nın Türkiye'ye verilmesinde ısrar etmiştir. Ancak İngiliz ve Fransız temsilciler de konuyla ilgili İtalyan tezlerini desteklemişlerdir. Aslında Onikiada, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı sırada Türk egemenliğinde bulunmadığından Türk heyetinin bu konuda pazarlık gücü de zayıftı. Nitekim İtalya da Onikiada konusunun kendisi için ne denli önemli ve öncelikli olduğunu hissettirmekteydi. Sonuçta Lozan Barış Antlaşması'nda Onikiada, 1912 yılından itibaren İtalyan işgali altında bulunduğu da gönderme yapılarak Rodos ve İstanköy'ü (Kos) de içine alacak şekilde İtalya'ya bırakılmıştır. Buna, Antalya ilinin Kaş ilçesi karşısında bulunan Meis Adası da dâhildir. Adalar, İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanların eline geçmiş ve 1943-1945 yıllarında Alman idaresinde kalmışlar, Almanların teslim olması neticesinde 8 Mayıs 1945'te Britanya askeri yönetimi altına girmişlerdir. Yunanistan, Onikiada'nın kaderinin belirleneceğini anladığı andan itibaren kamuoyu oluşturma çabasına girmiştir. Türkiye'nin bazı adaların Türk karasularında yer aldığı, Rodos ve İstanköy'de Türk nüfus bulunduğu itirazlarına rağmen 10 Şubat 1947 tarihli Paris Barış Antlaşması ile yaklaşık 400 yıl Osmanlı idaresinde kalmış olan Onikiada, Meis ile birlikte Yunanistan'a verilmiştir.

1878 yılında Britanya'nın Kıbrıs'ta idaresini tesis ettiği andan itibaren Yunanistan'ın adayı kendisi ile birleştirme girişimleriyle Ege ve Doğu Akdeniz'deki faaliyetleri ve talepleri, Megali İdea'nın günümüzdeki yansımalarıdır. Yunanistan tarafından Megali İdea hedefleri arasında yer alıp elde edilememiş bölgelerin hatıraları ise çeşitli yayınlarla canlı tutulmaktadır. Hatıraları canlı tutulan bölgelerin başında Anadolu ile birlikte Pontus olarak adlandırılan Doğu Karadeniz bölgesi gelmektedir. Anadolu ve Pontus ile ilgili çeşitli araştırma merkezleri yanında pek çok sivil toplum kuruluşu faaliyet halindedir.

Nilüfer ERDEM

KAYNAKÇA

Türkçe Kitap ve Makaleler

AK, Gökhan, "Ege'deki Hayalet: Türk-Yunan Deniz Sınırı, Durum ve Etkiler", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 10, Sayı: 20, 2014, s. 255-288.

ARI, Tayyar, "Ege Sorunu ve Türk - Yunan İlişkileri: Son Gelişmeler Işığında Kara Suları ve Hava Sahası Sorunları", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 50, Sayı: 1, s. 51-68.

BALCI, Meral, "Ege Denizi'nde Hâkimiyet Mücadelesi: Kardak Kayalıkları Krizi", **Uluslararası İlişkilerde Güncel**

Çalışmalar I, (Ed. Arzu Al & Meral Balcı), Academia Yayınevi, Kütahya 2018, s. 21-36.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, **Trakya'da Milli Mücadele**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1955.

BUDAK, Mustafa, **Misak-ı Milli'den Lozan'a**, 5. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul 2014.

CENGİZ, Hasan Ali, "Halepa Fermanı ve Sonrası Girit'te Yapılan Düzenlemeler", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: VIII, Sayı: 16, 2018, s. 74-89.

CLOGG, Richard, **Modern Yunanistan Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, Cilt: 1, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.

HAYTA, Necdet, "Ege Adaları Sorunu'nun Tarihsel Gelişimi", **Rodos ve İstanköy Türklüğü**, (Ed. Mustafa Kaymakçı & Cihan Özgün), Meta Basım, İzmir 2014, s. 23-54.

HAYTA, Necdet, "Ege Adaları Tarihçesi Hakkında 3 Şubat 1922 Tarihli Bir Rapor", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 46, s. 225-248.

İNAN, Kamuran, "Türk - Yunan İlişkilerinde Dinamikler", **Tarih Boyunca Türk - Yunan İlişkileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1986, s. 93-98.

İNCE, Fuat, "Lozan Barış Antlaşması ve Ege Adaları", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 53, 2013, s. 101-128.

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987.

KAYMAKÇI, Mustafa, & ÖZGÜN, Cihan, **Rodos ve İstanköy Türklerinin Yakın Tarihi**, DT Yayıncılık, İzmir 2015.

KAYMAKÇI, Mustafa, "Rodos ve İstanköy Türklüğünün Güncel Sorunları ve Çözümler", **Rodos ve İstanköy Türklüğü**, (Ed. Mustafa Kaymakçı & Cihan Özgün), Meta Basım, İzmir 2014, s. 3-22.

KIRLINTOKME, Outkou, "Ulus Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük Ülkü - Megali İdea", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 46, Güz 2010, s. 401-424.

Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar - Belgeler, (Çev. Seha L. Meray), Takım: 1, Cilt: 1, Kitap: 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

MADEN, Fahri, "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci", **Avrasya Etüdüleri**, Sayı: 39, 2011, s. 155-196.

MELAS, Leon, **Gerostathis, Yani Çocukluk Kemaletimin Vukuatları**, (Çev. Filippus P. G. Aristovulos), H. Nikolayidi Filadelfyalı'nın Tabhanesi, Atina 1866.

MENEKŞE, Metin, "Girit'teki Muhtacin-i İslamiye'ye Yönelik Aydın Vilayeti'nde Yürütülen Yardım Faaliyetleri (1896-1898)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XVIII, Sayı: 37, 2018, s. 443-473.

MENGEŞ, Yeter, "İkinci Dünya Savaşı'nda Menteşe (Rodos, 12 Ada ve Meis), Adaları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XVII, Sayı: 34, 2017, s. 279-318.

MİLAS, Herkül, **Geçmişten Bugüne Yunanlılar**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

ÖZLÜ, Hüsnü, "Arşiv Belgeleri Işığında Balkan Savaşları'nda Ege Adalarının İşgali Süreci", **Çağdaş Türkiye Tarihi**

Αραştırμαları Dergisi, Cilt: XII, Sayı: 25, 2012, s. 9-32.

SANNAV, Sabri Can & TURAN, Cem, “Askeri Zaferden Diplomatik Yenilgiye Bir Örneκ: 1897 Dömeke Meydan Muharebesi ve Sonrasında Meydana Gelen Gelişmeler”, **Turkish Studies - Historical Analysis**, Cilt: 14, Sayı: 4, 2019, s. 989-1000.

SEDİROĞLU, Serdar Cem, “I. Balkan Savaşı'nın Doğu Harekât Alanında Osmanlı Şark Ordusu'nun Harp Tarihi Bağlamında Analizi”, **Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 17, 2019, s. 605-633.

SERBESTOĞLU, İbrahim, “Yunanistan'a Geçiş Sürecinde Tesalya Müslümanlarının Durumu”, **Belleten**, Cilt: LXXVII, Sayı: 283, 2014, s. 1075-1098.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Türk Dış Politikası, (Ed. Baskın Oran), Cilt: 1, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

VATANSEVER, Müge, “Kıbrıs Sorununun Tarihsel Gelişimi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Özel Sayı, 2010, s. 1487-1530.

YILMAZ, Eren Alper, “Doğu Akdeniz'deki Gelişmeler Doğrultusunda Türk Dış Politikasının Dünü ve Bugünü”, **Karadeniz Uluslararası Bilimler Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 48, 2020, s. 27-48.

YÜCEL, Serhan, “Ege'de Bitmeyen Sorunların Bir Unsuru Olarak Türk ve Yunan Karasuları ve Ulusal Hava Sahaları”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 12, 2010, s. 83-102.

Yunanca Kitap ve Makaleler

ΒΕΡΕΜΗΣ, Θάνος, “Από το Κράτος στο Έθνος Δίχως Κράτος - Το Πείραμα της Οργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως”, **Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα**, Εκδόσεις Μορφοτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1997, σ. 27-52.

Ελευθερίου Κ. Βενιζέλου Πολιτικά Υποθήκαι, (Επιμέλεια Στέφανος Ι. Στεφάνου), Αθήνα 1965.

Η Αποκήρυξη του Βασιλέως Κωνσταντίνου από τον Ελληνικό Λαό 1916-1917, (Επιμέλεια Παύλος Πετρίδης), Θεσσαλονίκη 2000.

ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, Πασχάλης Μ., “Νοερές Κοινότητες και οι Απαρχές του Εθνικού Ζητήματος στα Βαλκάνια”, **Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα**, Εκδόσεις Μορφοτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1997, σ. 53-131.

ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, Ιωάννης Σ., **Ιστορία της Ελλάδος από το 1800**, Τεύχος: 2, Εκδόσεις Βανιάς, Θεσσαλονίκη 2002.

ΚΟΥΡΟΥΠΟΥ, Ματούλα, “Μορφές Κοινωνικής και Πολιτιστικής Οργάνωσης του Μικρασιατικού Ελληνισμού - Το Φαινόμενο των Συλλόγων”, **Περιοδικό Η Λέξη**, Τόμος: 112, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1992, σ. 922-929.

ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ ΑΙΝΙΑΝ, Ι. Κ., **Αγώνες του Νεώτερου Ελληνισμού**, Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα 2003.

ΜΑΜΩΝΗ, Κυριακή, “Εισαγωγή στην Ιστορία των Συλλόγων Κωνσταντινουπόλεως 1861-1922”, **Περιοδικό Μνημοσύνη**, Τόμος: 11, 1988-1990, σ. 211-234.

ΜΕΛΑΣ, Λέων, **Ο Γεροστάθης**, Τυπογραφείο Λαζάρου Δ. Βιλαρά, Αθήνα 1858.

ΣΒΟΡΩΝΟΣ, Νίκος Γ., **Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας**, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1999.

ΣΚΟΠΕΤΕΑ, Έλλη, **Το “Πρότυπο Βασίλειο” και η Μεγάλη Ιδέα**, Αθήνα 1988.

ΦΟΥΣΑΣ, Αντώνιος Γρ., **Βόρειος Ήπειρος - Το Δάκρυ του Ελληνισμού**, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2018.

ΧΑΤΖΗΑΝΤΩΝΙΟΥ, Κώστας, **Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας 1821-1914**, Εκδόσεις Διόρασις, Αθήνα 2002.

ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ, Ευάγγελος, “Ένα Κράτος στα Χαρτιά: Η Δημοκρατία του Πόντου, **Ελλήνων Ιστορικά**, Τεύχος: 13, σ. 45-83.

Tezler

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Θωμάς, “Η Κυπριακή Ενωτική Κίνηση στην Αθήνα, 1931-1940: Οι Βερετανικές Αντιδράσεις και η Στάση των Ελληνικών Κυβερνήσεων”, Αριστοτέλιο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, **Διδακτορική Διατριβή**, Θεσσαλονίκη 2014.

21/11/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/megali-idea/?pdf=5682> adresinden erişilmiştir